

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 23 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2023

Haberlerin Tearuzu Durumunda Mâlikî Usûlcülerin Benimsedikleri Tercih Kaideleri (Bâcî'nin İhkâmü'l-Fusûl Adlı Eseri Örneği)

Preference Rules Adopted by Maliki Methodologists in Case of Conflict of Akhbâr (The Example of al-Badji's Book named İhkâm al-Fusûl)

Furkan Çakır

Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
PhD, Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Konya / Türkiye
ahmedfurkan@selcuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-3269-1649>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1262315

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 08.03.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 26.04.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2023

Cite as / Atıf: Çakır, Furkan. "Haberlerin Tearuzu Durumunda Mâlikî Usûlcülerin Benimsedikleri Tercih Kaideleri (Bâcî'nin İhkâmü'l-Fusûl Adlı Eseri Örneği)". *Marife* 23/1 (2023) 275-294.
<https://doi.org/10.33420/marife.1262315>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Haberlerin Tearuzu Durumunda Mâlikî Usûlcülerin Benimsedikleri Tercih Kaideleri (Bâcî'nin İhkâmu'l-Fusûl Adlı Eseri Örneği)

Özet

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini, fiillerini ve tasdik ettiği hâdiseleri bizlere aktaran ashâbın ardından, bunların Kutlu Elçi'ye (s.a.v.) aidiyetiyle ilgili birtakım tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaları ortadan kaldırmaya çalışan İslâm bilginleri bazı prensipler geliştirerek bunlardan hangilerinin hakikatte Resûl-i Ekrem'e (s.a.v.) ait olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken haberi epistemolojik açıdan da incelemişlerdir. Ancak aynı seviyede yer aldığı için aralarında hiyerarşik ilişki bulunmayan ve birbiriyile çelişen haberlerin hükmü konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Hadisçiler bu konudaki düşüncelerini ihtilâfu'l-hadis, muhteliful-hadis ve müşkilü'l-hadis adını verdikleri müstakil bir literatür altında incelerken; fıkahçılar daha çok usûl eserlerinde tearuz, muaraza, mumânea ve teâdül gibi başlıkları altında konuya dair görüşlerini zikretmişlerdir.

İmam Şafî (ö. 204/820), tearuz ve ihtilaf kavramlarına sıkça yer vermesi, el-Ümm adlı eserinin son bölümünü ihtilâfu'l-hadis konusuna hasretmesi ve er-Risâle'de bu ilmin esaslarını belirlemesiyle bu literatürün kurucusu kabul edilebilir. Bilindiği üzere kaleme alınan eserler dönemin ilmî, sosyal ve siyasî atmosferinden vareste kalamazlar. Bu doğrultuda ilgili literatürün karşıt fikirlere yönelik reddiyelere dönüşmesinin İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) eliyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim İbn Kuteybe pek çoğu Mu'tezile'nin eleştirilerine konu olan hadisler arasında çelişki olmadığını göstermek üzere Te'vil'ü Muhtelifi'l-Hadis isimli eseri kaleme almıştır. Bu bağlamda ilgili literatür birbiriyile tearuz ettiği zannedilen rivayetler arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıran bir ilim dalı olmasının yanında, karşıt fikirlerin birbiriyile mücadelesinin bir ürünü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Mâlikî mezhebinin ilk sistematik usûl müelliflerinden Bâcî'nin (ö. 474/1081) tearuz ve tercih kaideleri örnek metinler üzerinden tetkik edilmiştir. Mâlikî düşüncenin ehl-i hadis ile ehl-i rey arasında daha çok rey ekolüne yakınlık gösterdiğine ve fıkahçıların rivayetlerin senetleriyle meşgul olmadığına yönelik iddialar tearuz ve tercih kriterleri özelinde tartışılmıştır.

Bu kapsamda Bâcî'nin tearuzu sadece haberlere hasretmediği ve illet bahsini de içine alan bir kavram olarak anlamlandırdığı tespit edilmiştir. Çalışmamızda illele ilgili bahislere temas edilmemiş, konu, haber nazariyesi çerçevesinde tetkik edilmiştir. Bâcî'nin zâhiren birbiriyile çelişen haberleri cem' etmenin mümkün olmadığı görüşünü savunarak tearuz ve tercihin senet ve metinde ortaya çıkacağını iddia ettiği gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda Bâcî senetle ilgili tercih kriterlerinde zabt ve hıfz yönünden daha üstün ve daha çok, olayın içinde, rivayetlerinde çelişki olmayan ve hadis sahasında daha araştırmacı ve düzenli râvilerin rivayetlerinin tercih edilmesi gerektiği iddia etmiştir. Buna ilave olarak daha meşhur ve yaygın olan, semâyla tahammül edilen, Medine ehlinin ameline uygun, senedi ızdıraptan sâlim olan rivayetlerin de tercih edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca daha çok hadisçilerin üzerinde durduğu merfânun mevkufa ve müsnedin mürsele tercih edilmesi meselelerini de senetle ilgili tercih kriterleri altında tetkik etmiştir. Bâcî'nin senetle ilgili tercih kriterlerine metinle ilgili tercih kriterleri kadar önem atfetmesi, fakihlerin rivayetlerin senetleriyle ilgilenmediğine dair galat-ı meşhuru da tashih edeceği için oldukça önemlidir.

Bâcî, metinle ilgili tercih kriterlerinde ızdırap ve ihtilaftan sâlim, söylendiği alanda delalet ettiği mantuğa muvafık, teville ihtiyaç duymayarak müstakil bir anlam ifade eden, tahsis içermeyen, içerdiği hükmün maksadın belirlenmesine yardımcı olan, hükme tesir eden, sebebe bağlı nakledilmeyen, üzerine hüküm bina edilen, farklı ibare ve lafızlarla çeşitli anlamlara gelecek şekilde nakledilen ve sahâbeye yakışmayan davranışlar içeren haberlerin tercih edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Tüm bunların yanında birbiriyile çelişen haberlerden herhangi birinin tercih edilememesi durumunda, ikisinin de tercih edilebileceğini de iddia etmiştir.

Araştırma sonucunda fakihlerin kendine mahsus donanımları ve rivayet malzemesini işleyebilme kabiliyetine sahip olduğu gerçeği yeniden gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca tearuz ve tercih literatürünün fakihlerin kendi aralarındaki fikir ayrılıklarının da bir sonucu olarak karşıt fikirlerin birbiriyile mücadelesinin bir ürününe dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu bakımdan tearuz ve tercih bahislerinin ilmî açıdan olduğu gibi sosyo-kültürel ve siyasî açıdan da oldukça büyük bir önemi haiz olduğu görülmüştür. Bunun yanında Bâcî'nin zikrettiği tercih kriterleri incelendiğinde bunların bazılarının birbiriyile çeliştiği, bir kısım haberlerle ise birden fazla kaide gereği amel edileceğine işaret edildiği gözlemlenmiştir. Bu durumun müstakil bir usûl eseri kaleme almayan İmâm Mâlik'in (ö.

179/795) metodolojisini ortaya çıkarma gayretinin bir yansıması olduğu, başka bir deyişle Bâcî'nin ileri sürdüğü tercih kriterlerinin İmâm Mâlik'in amel ettiği rivayetlerden müteşekkil olduğu ve dolayısıyla pratiğin teoriiyi şekillendirmesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu çelişkileri ortadan kaldıracak teorik tercih kriterlerini alt alta sıralamak yerine, her rivayeti kendi özelinde değerlendirmek suretiyle yapılacak incelemenin daha doğru sonuçlar doğuracağı fikri ileri sürülmüştür. Üzerinde neredeyse icmâ' olduğu söylenebilecek bir takım kaidelerin tearuz ve tercih bağlamında zikredilmemesinin de bu iddiayı desteklediğine atıfta bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mâlikî, Usûl, Tearuz, Tercih.

Preference Rules Adopted by Maliki Methodologists in the Case of Conflict of Akhbâr (The Example of İhkâm al-Fusûl by al-Badji's)

Summary

After the Companions, who transmitted to us about the words, actions and events of the Prophet (pbuh), some debates arose about their belonging to the blessed messenger. Islamic scholars, who tried to eliminate these discussions, developed some principles and tried to determine which of them actually belonged to the Messenger of Allah. While performing this, they also examined the khabar from an epistemological point of view. However, they expressed different views on the provision of conflicting akhbâr, which do not have a hierarchical relationship between each other, since they are at the same level. While the hadith scholars express their thoughts on this subject under a special literature called ikhlâf al-hadith, mukhtalif al-hadith and mushkil al-hadith; fiqh scholars mostly mentioned their views on the subject under the headings such as ta'ârûd, mu'arâdah, mumâna'ah and ta'âdül in their usûl books.

Imam Shafî'i (d. 204/820) can be regarded as the founder of this literature with his frequent use of the concepts of tearuz and disagreement, dedicating the last chapter of al-Umm to the subject of ihtilâf al-hadith, and setting out the principles of this science in al-Risâla. As it is known, the works written cannot be exempt from the scholarly, social and political atmosphere of the period. In this respect, it is possible to say that Ibn Qutayba (d. 276/889) was responsible for the transformation of this literature into refutations against opposing ideas. Ibn Qutayba wrote al-Ta'wil'ü Muhtelifi'l-Hadith to show that there was no contradiction between the hadiths, many of which were subject to criticism by the Mu'ta-zilites. In this context, the related literature is not only a branch of science that eliminates the contradiction between narrations that are supposed to contradict each other, but also a product of the struggle of opposing ideas against each other.

In this study, the principles of ta'ârûd and tarjih for al-Badji, one of the first systematic methodologists of Maliki sect, were examined through sample texts. The claims that Maliki thought is more close to the school of ahl al-ra'y in comparison with ahl al-hadith and that the jurists are not busy with the pro-ofs of the narrations have been discussed in terms of the principles of ta'ârûd and tarjih.

In this context, it has been determined that al-Badji does not confine ta'ârûd to reports only but interprets it as a concept that includes illah. In our study, the issues related to illah were not touched on, the subject was examined within the framework of khabar theory. It has been observed that al-Badji defended the view that it is not possible to collect apparently contradictory reports and claimed that the disagreement and preference will emerge in the promissory note and text. With this in mind, al-Badji claimed that in the selection criteria related to the deed, the narrations of the transmitters who are superior in terms of dabt and hîfz, which do not conflict in their narrations, and who are more inquisitive and regular in the field of hadith, should be preferred. In addition to this, he argued that the more famous and common narrations, which are tolerated by sama way, are suitable for the deeds of the people of Madina, and whose proofs are free from contradiction, should also be preferred. In addition, he examined the issues of preference of marfu to mawquf and musnad to mursal, on which the muhadithun focused, under the preference criteria related to the deed. It is very important that al-Badji attaches importance to the preference criteria related to the promissory note as much as the preference criteria related to the text, as it will also correct the mumpsimus that the jurists are not interested in the documents of the narrations.

al-Badji argued that the following types of reports should be accepted: Which is free from contradiction and conflict, in accordance with the logic that it indicates in the field where it is said, expressing an independent meaning without the need for interpretation, no allocation, which helps to determine the purpose of the provision it contains, affecting the judgment, not transmitted due to a reason, decreed upon, transmitted in various meanings with different phrases and words and containing behaviors un-

becoming of the Companions. In addition to all these, he claimed that if any of the conflicting reports items cannot be preferred, both can be preferred.

As a result of the research, the fact that the jurists had their own equipment and the ability to process the narration material was brought to light again. Likewise, it has been determined that the literature of controversy and preference has turned into a product of the conflict of opposing ideas as a result of the differences of opinion among the jurists. In this respect, it has been seen that conflict and preference issues have a great importance in terms of socio-cultural and political as well as scientific point of view. In addition, when the preference criteria mentioned by al-Badji were examined, it was observed that some of them contradicted each other, and in some reports it was pointed out that more than one rule would be acted upon. It has been determined that this situation is a reflection of the effort to reveal the methodology of al-Imam al-Malik, who did not write a stand-alone procedural work, in other words, the preference criteria put forward by al-Badji are composed of the narrations that Imam Malik performed, and therefore the practice shapes the theory. Therefore, instead of listing the theoretical preference criteria that will eliminate the mentioned contradictions, it has been suggested that the analysis to be made by evaluating each narration in its own way will yield more accurate results. It was also referred to that the fact that some of the rules on which it can be said that there is almost con-sensus are not mentioned in the context of disagreement and preference also supports this claim.

Keywords: Hadith, Maliki, Method, Ta'arud, Tarjih.

Giriş

Tearuz; cihet, taraf ve mukabele etme anlamlarına gelmektedir.¹ Terminolojide ise *iki delilin birbirine mâni olacak biçimde karşı karşıya gelmesi* anlamında kullanılmaktadır. Tercih ise; değer atfetme, üstün tutma ve öne çıkarma anlamlarına gelmektedir.² İstilahta iki şeyden birine değer atfetmekten ziyade, bir olay, metin ya da hükmün istinbatında benzerler arasındaki yer tespitine verilen genel addır. Bu bakımdan *iki eşit unsurdan birinin diğeri üzerine asıl olarak değil, vasf olarak ziya-delîğinin açığa çıkması* şeklinde tanımlanmıştır.³

Esas itibarıyla bir bilgiyi diğere tercih edecek kesin bir delil bulunmadıkça onun diğer bilgilerden daha kuvvetli olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bazı bilgiler bedihi olup herhangi bir teemmül ve tefekküre ihtiyaç duymazken, bazıları da üzerinde düşünmeye muhtaçtır. Dolayısıyla bir bilginin diğer bilgiye tercih edilebilmesi söz konusu değildir. Ancak iki zannî bilgi birbirinden farklı olduğunda biri tercih edilmeye muhtaçtır.⁴ Dolayısıyla çelişen iki delilden birini tercih edebilmek için her iki delilin de ihtimale açık olması gerekmektedir. Bunun yanında hakiki tearuzun varlığından söz edebilmemiz için her iki delilin de aynı kuvvette olması

¹ Ebu Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-'arûs ve sıhahul-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 3/1087; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 7/167; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtât*, thk. Müessesetü'r-Risale'nin tahkîku't-turâs heyeti (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986), 834; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdülâlîm et-Tahâvî (Kuveyt: Vezâretü'l-İ'lâm, 1968), 18/419; Ahmed Ebü Haka vd., *Mu'cemü'n-nefâisi'l-vasît* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 804.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/445; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtât*, 279.

³ Ebü Zeyd 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Omer b. 'İsâ ed-Debbûsî, *Takvîmu'l-Edille fî'l-Uşûli'l-Fıkh*, thk. Hâil Muhyîddîn el-Meyyis (b.y.: y.y., 1421/2001), 339; Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vüşûl ilâ Ma'rifeti'l-Uşûl* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Merkezi İlim ve Edeb, ts.), 3/133.

⁴ Pezdevî, *Kenzü'l-Vüşûl*, 291; Hücetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'İlmi'l-Uşûl*, thk. Dr. Muhammed Süleyman el-Eşkâr (Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2012), 2/375.

gerekir. Aksi halde zayıf ve kuvvetli delillerin birbiriyle çelişmesi durumunda kuvvetli olan tercih edileceğinden çelişkiden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Buna bağlı olarak mütevâtir, meşhur ve âhâd haber gibi aralarında hiyerarşik ilişki bulunan bilgi türlerinin birbiriyle çelişmeyeceği düşünülmektedir.

Nassların zahiren çelişkili olmasının mümkün olduğunu iddia edenler tearuzu *cem'* ve *telif*, *nesh*, *tercih* ve *tevakkuf* gibi metotlarla ortadan kaldırmak istemişlerdir. Ancak zikri geçen metotlara aynı önceliği vermemişlerdir. Muhaddisler birbiriyle çelişen haberleri sırasıyla; *cem'* ve *telif*, *nesh*, *tercih* ve *tevakkuf* metotlarıyla çözmek gerektiğini ileri sürmüştür.⁵ Cumhuriyet ulemâ ise sırasıyla; *cem'* ve *telif*, *tercih*, *nesh* ve *tevakkuf* ile çözüleceğini bildirmiştir.⁶ Esas itibarıyla tevakkufun çözüm yöntemi olmadığı söylenebilir. Nitekim o, delillerden birini tercih edecek emarelere sahip olmaktan kaynaklanan bir ihtiyattır. Hanefilerin metotları ise sırasıyla; *nesh*, *tercih*, *cem'* ve *telif* ve *tesâkut*/terktir.⁷ Burada da bir sonuç alınmadığında ise meseleyle ilgili asıl durumun korunacağı ileri sürülmüştür.⁸

Tesâkut, tevakkuf ile benzer anlamlara gelmekle birlikte mütearız delili fonksiyonsuz kılma hususunda birbirinden ayrılmaktadır. Nitekim tevakkuf yönteminde her iki delil de ihmal edilmeyip onlardan birini destekleyen herhangi bir tercih unsuru ortaya çıkana kadar kararsız bekleyiş vardır. Ancak tesâkutta her iki delilin de ihmali, yani her ikisinin de amelden düşmesi söz konusudur.⁹ Bununla birlikte tevakkufun tesâkut kavramı içinde değerlendirildiğine dair örnekler incelendiğinde de bunun tamamen teorik olduğu, farklı uygulamalara konu edildiği için pratik değerini yitirdiği görülecektir.¹⁰

Bu farklılıkların da bir sonucu olarak fıkıhçılar ve hadisçiler tearuz ve tercih meselesini usûlün önemli bir parçası haline getirmişlerdir. Nitekim hadisçiler bu alanla ilgili ihtilâf'ul-hadîs veya muhtelif'ul-hadîs ya da müşkilü'l-hadîs adını verdikleri müstakil bir literatür ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda ihtilafın sebebi ve literatüre dair ilk örnekler önem arz etmektedir.

1. İhtilafın Sebebi, Muhtelifü'l-Hadîs İlmi ve İlk Literatür Örnekleri

İhtilaf; Kitab'ın Kitab, sünnet, icmâ', kıyas ile; sünnetin sünnet, icmâ', kıyas ile;

5 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Taqrîbu'n-Nevâvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru Taybe, ts.), 170.

6 Ebû 'Abdillâh Faḥrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, el-Maḥşûl, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî (b.y.: y.y., 1418/1997), 2/434; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdir eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, el-Baḥru'l-Muḥîṭ fi 'Usûli'l-Fıkh (b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 4/412.

7 Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, el-Ecvibetü'l-fâzıla, nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê, çev. Harun Reşid Demirel (Ankara: Takdim, 2019), 183.

8 Ebû Bekr Semsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Seraḥsî, Uşûlü's-Seraḥsî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 2/153; Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî, el-Muḡnî fi uşûli'l-fıkh, nşr. Muhammed Mazhar Bekâ (Mekke, 1983), 224; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3/78.

9 Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alf b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, Nühzetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker, thk. Nureddin İtr (el-Buşrâ, 2013), 97.

10 İsmail Lütfî Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi) (İstanbul: İFAV, 2015), 251.

icmâ'nın icmâ' ve kıyas ile; kıyasın kıyas ile; sahâbî kavlinin Kitab, sünnet, icmâ', kıyas ve başka bir sahâbî kavliyle tearuzu sonucunda meydana gelir. İhtilaf; ifade özellikleri, Arapça lafızların farklı şekillerde okunması, zamirlerin yanlış yerlere atfedilmesi, lafızların umûm-husus yönüyle farklılık arz etmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) farklı sıfatlarla tasarrufları, rivayetin aktarımından kaynaklanan problemlerin ortaya çıkması, bağlam farklılığı, anlamı kapalı ifadelerin farklı şekillerde yorumlanması ve nesh münasebetinin bilinmemesi gibi sebeplerle ortaya çıkar.¹¹

Muhtelifü'l-hadîs, dış görünüşü itibarıyla birbiriyle çelişiyormuş hissi uyandıran ve aralarını telif etme imkânı olan hadisleri inceleyen ilim dalıdır.¹² Müşkilü'l-hadîs kavramı İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ile birlikte muhtelifü'l-hadîs kavramıyla eş anlamda kullanılmaya başlansa da muhtelifü'l-hadîs kavramı daha çok hadislerin kendi arasındaki ihtilafı, müşkilü'l-hadîs ise hadisin hadisle ve diğer delillerle çelişmesini ele almaktadır.¹³

Hadisçilerin rivayetlerin senetlerine metinlerinden daha fazla mesai harcamaları son iki asırdır ortaya konan İslâmiyat çalışmalarında gündemde tutulmaktadır. Hadisçiler mesleklerinin bir gereği olarak hadisin sahihini sakiminden ayırmakla daha fazla meşgul olmaları ve fıkıhçıların sahip olduğu metodolojik donanım, rivayet malzemesinden hüküm ortaya koyma kabiliyeti gibi özellikleri taşımamalarından dolayı fakihler kadar metin tenkidine yoğunlaşmamışlardır.¹⁴ Bu gerçeğe rağmen hadisçiler de fıkıhçılar gibi dış görünüşü itibarıyla birbiriyle çelişen hadislerle ilgili çalışmaları incelemeye tabi tutmuşlardır. Hadisçiler muhtelifü'l-hadîs, fıkıhçılar ise teâruz'ul-edille bahislerinde konuya yer vermişlerdir.

İmam Şafîî, tearuz ve ihtilaf kavramlarına sıkça yer vermesi, *el-Ümm* adlı eserinin son bölümünü ihtilâfü'l-hadîs konusuna hasretmesi ve *er-Risâle*'de bu ilmin esaslarını belirlemesiyle bu literatürün kurucusu kabul edilebilir.¹⁵ Bilindiği üzere kaleme alınan eserler dönemin ilmi, sosyal ve siyâsî atmosferinden vareste kalamazlar. Bu doğrultuda ilgili literatürün karşıt fikirlere yönelik reddiyelere dönüşmesinin İbn Kuteybe'nin eliyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim İbn Kuteybe pek çoğu Mu'tezile'nin eleştirilerine konu olan hadisler arasında çelişki olmadığını göstermek üzere *Te'vîl'ü Muhtelifi'l-Hadîs* isimli eseri kaleme almıştır. Birbiriyle zahiren çelişen hadisler fıkıh ekollerinin fikir ayrılıklarının oluşmasının önde gelen gerekçelerinden olduğu için Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu me'âni'l-âsâr* ve *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ı yine bu bağlamda zikredilebilir. Kalam sahasındaki düşünce farklılıklarının bir yansıması olarak ise teşbih ve tescimi zihinlerde uyandıran rivayetlerin anlaşılmasının önündeki engelleri kaldırmak için İbn Fûrek (ö. 406/1015) tarafından *Müşkilü'l-hadîs* kitabı kaleme alınmıştır. Bu bağlamda ilgili literatür birbiriyle tearuz ettiği zannedilen rivayetler arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıran bir

¹¹ Zerkeşi, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ fi 'Usûli'l-Fıkh*, 6/111, 112.

¹² es-Sâlih Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul, 1997), 84.

¹³ Abdullah Aydınlı, "Muhtelifü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, ts.), 75.

¹⁴ Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", *Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Erkol vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 515, 516.

¹⁵ Ahmet Temizkan, "İmâm Şafîî'de Şer'î Delillerin Teâruz ve Çözüm Yolları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 33 (2019), 100, 102-104.

ilim dalı olmasının yanında, karşıt fikirlerin birbiriyle mücadelesinin bir ürünü olarak da karşımıza çıkmaktadır.

2. Bâcî'nin *İhkâm'ul-Fusûl* Adlı Eserinin Tearuz ve Tercih Bölümü

Tearuz ve tercih mevzusuna usûl müellifleri tearuz, muaraza, mumânea ve teâdül başlıkları altında temânu', tedâfu', tenâkuz, tezâd, tenâfi ve ihtilaf gibi kavramlarla temas etmişlerdir.¹⁶ Bazı usûlcüler tearuzu haber veya ahbâr ya da sünnet başlığı altında incelemişlerdir. Kimileri de konuya söz konusu başlıklar altında hükme taalluk eden yönleriyle temas etmiş; fakat haberlerin birbiriyle çelişmesi durumunda hangi kriterlere göre hükmedileceğini söylememişlerdir. İkinci yöntemi benimseyenlerin tearuz ve tercihin öncülünü tespit etmenin usûlün, açıklamalarının ise fûrunun konusu olduğu kanaatini taşıdığı söylenebilir. IX/XV. asra değin kaleme alınan Hanefî usûl eserlerinin büyük bir kısmı bu duruma örnek olarak zikredilebilir. Üçüncü bir telif yöntemi olarak *tearuz ve tercih* konusunu müstakil olarak ele alanlar vardır. Çalışmamızın omurgasını teşkil eden Bâcî'nin *İhkâm'ul-Fusûl* adlı eseri buna örnek olarak zikredilebilir.

Tearuz ve tercih konusunu müstakil bir başlık altında inceleyen Bâcî, meseleyi iki yönden ele almıştır. Haberin senedini ve metnini ilgilendiren tercih kriterleri bunların başında gelmektedir. İlgili bahisler daha çok hadis ve sünnete dair tercih kriterlerinden müteşekkildir. İkinci kısım illetin kendi içinde ya da diğer şer'î deliller karşısındaki tercihinin yöneliktir. Bu, daha çok felsefî arka planı olan ve Bâcî'nin "mâna ile ilgili kriterler" kapsamında incelediği bir kısımdır. Biz, çalışmamızda haber nazariyesi üzerinde duracağımız için ilk kısım üzerinde yoğunlaşarak mâna ile ilgili tercih kaidelerine bu çalışmada temas etmeyeceğiz.

2.1 Bâcî'nin Tercih Kriterleri

İmam Mâlik'e iki farklı görüşün ikisinin de doğru olamayacağı görüşündedir.¹⁷ Bu sebeple zâhiren çelişkili görünen haberler meselesi Mâlikî usûlünde hususiyetle incelenen konulardandır. Mâlikî usûlcülerin kahir ekseriyetinin mezkûr konuyu ayrı bir başlık altında incelemiş olması da bu duruma delil sadedinde zikredilebilir. İlgili usûlcülerin tearuzu sadece haberlere hasretmemesi ve illet bahsini de içine alan bir kavram gibi anlamlandırmaları bu durumun ortaya çıkmasının gerekçelerinden sayılabilir.¹⁸ Bâcî, zâhiren birbiriyle çelişen iki haberi cem' etmenin mümkün olmadığını, tearuz ve tercihin senet ve metinde ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Çalışmamızın omurgasını teşkil eden bu bölümde söz konusu tercih kriterleri maddeler halinde sıralanarak tetkik edilecektir.

¹⁶ Rifat Yıldız, "Kıyas İşleminde Teâruz ve Tercîh", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/1 (30 Haziran 2021), 14, 15.

¹⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Mustafa Mahdûm (Riyad: Dâru'l-Muallime, 1999), 269, 270.

¹⁸ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî el-Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl fi Ahkâmî'l-Uşûl*, thk. Abdülmecîd Türkî (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008), 2/740; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Tenkihu'l-fusûl fi'l-üşûl (fi'htişâri'l-Mağşûl)* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2003), 330-332.

2.1.1. Senetle İlgili Tercih Kriterleri

Bâcî'nin senetle ilgili tercih kriterlerini 11 ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlar şu şekildedir:

a) Râviler arasında daha meşhur ve yaygın olan haber tercih edilir.¹⁹

Râviler tarafından çokça nakledilen rivayetlerin, münferit rivayetlerle tearuz etmesi tercih unsuru olarak görülmüştür. Şahitliğin nikahın şartlarından olup olmadığına dair Hz. Enes'den nakledilen bir rivayet bu konuda örnek olarak zikredilmiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) hurma, süt ve yağ ile düğün yemeği ikram etmiştir. Yemeğe iştirak eden insanlardan bazıları, "Acaba Hz. Peygamber (s.a.v.) Safiyye b. Huyey (ö. 50/670 [?]) ile evlendi mi yoksa onu ümmü veled olarak mı aldı" diye şüpheye düşmüşlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayvanına binince Safiyye b. Huyey'i örtmüş, oradaki insanlar nikâhına aldığını anlamışlardır.²⁰ Bâcî, bu rivayetten daha meşhur olup Sa'îd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773), İkrime (ö. 105/723), İbn Abbas (ö. 68/687-88) tarikiyle nakledilen mehirsiz, velisiz ve şahitsiz nikahın olmayacağına dair rivayeti tercih etmiştir.²¹ Zira ona göre birinci rivayete kıyasla ikinci rivayet, râviler arasında daha yaygın ve meşhur, yani çokça nakledilen bir haberdir.²²

Dolayısıyla Bâcî'nin bir haberin meşhur ve ma'rûf olması gerektiğine dair vurgusu, ilgili kavramların hadis istilâhında ilk akla gelen hali ile "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait haberlerin sonraki nesillere aktarım biçimlerinden birini"²³ ifade etmektedir. Bu ifade, insanlar arasında tanınan, bilinen ve şöhrat bulmuş anlamında kullanılmaktadır.²⁴ Esasında zikri geçen kavramların teknik birer terim haline gelmesinde de bu sözlük anlamı yatmaktadır. Başka bir deyişle, bir haberin râvilerinin çok fazla olması haberin hadisçiler arasında meşhur olmasını sağlayan temel etkenlerdendir.²⁵ Ancak, hadisçiler nazarında bir haberin tarikinin fazla olması tercih sebebi değildir. Onlar haberi aktaran râvilerin adalet ve zabt sıfatlarını haiz olup olmadıklarını dikkate almaktadır. Dolayısıyla söz konusu kaideyle fıkıh ehli arasında veya belirli bir coğrafyada daha yaygın ve meşhur olan haberlere dikkat çekildiği söylenebilir.

b) Râvileri zabt ve hıfz yönünden daha üstün olan haber tercih edilir.²⁶

¹⁹ Bâcî, *İhkâm*, 2/741, 742; Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçîbî el-Bâcî, el-İşârât fî Usûlî'l Fıkh, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Avâd (Mekke, 1997), 335; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hacîb, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, thk. Nezir Hamâdu (Cezair: Dâru İbn Hazm, 2006), 166.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, el-Câmi'u's-şâhihu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh şallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih (İstanbul: Çağrı, 1992), "Salât", 12, "Ezan", 6; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, el-Câmi'u's-Sahîh, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı, 1992), "Nikah", 464.

²¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, el-Muvatta', nşr. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1985), "Nikâh", 38.

²² Bâcî, *İhkâm*, 2/741; Bâcî, el-İşârât, 335; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 166.

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar, 2009), 71-80.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/431.

²⁵ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 112.

²⁶ Bâcî, *İhkâm*, 2/742; Bâcî, el-İşârât, 331; İbnü'l-Hacîb, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, 166; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâti İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Emin Şinkîti (Medine, 2002), 476; Ayrıca bkz. el-Huseyin b. el-Hasen Hayyân, *Menhecü'l-İstidal bi's-Sünne fî Mezhebi'l-Mâlikî* (Dubai: İhya'ut-Turâs, 2003), 782-784;

Esasında bu kaide hususunda İslâm bilginlerinin ittifak ettiği söylenebilir. Zira İslâm ilim geleneğinde haberlerin aktarım faaliyetinde haberin “ne” olduğundan çok “kim tarafından” nakledildiğine mesai harcanmıştır. Bu meyanda haberin doğruluğunun tespiti, haberin içeriğinden daha ziyade, onu aktaran kişinin güvenilir olmasıyla ve ilk işittiği andan aktardığı ana kadar geçen sürede haberi muhafaza etmesiyle ilişkilendirilmiştir. Bâcî; İmam Mâlik (ö. 179/795), Nâfi' (ö. 117/735) ve İbn Ömer (ö. 73/693) tarikiyle nakledilen *köledeki hissesini azat eden kimsenin, şayet kölenin diğer hissesini karşılayacak kadar malı bulunuyorsa ortağının hissesini ödeyip köleyi tamamen azat etsin. Eğer kölenin diğer hissesini alacak malı yoksa yarısını azat etmiş olur* rivayetiyle amel edilmesi gerektiğini kabul etmektedir.²⁷ Fakat o, Sa'îd b. Ebû Arûbe, Katâde (ö. 117/735), Nadr b. Enes (ö. ?), Beşir b. Nehîk (ö. ?) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) tarikiyle nakledilen, *kim bir köleyi hissesi kadarıyla azat ederse, şayet kölenin diğer hissesini karşılayacak malı bulunuyorsa, kölenin kurtuluşu (azat edecek kimsenin) maliyla karşılanır, eğer (köleyi tamamen satın alacak kadar) malı yoksa, kölenin azledilmesi için bir kıymet biçilir ve köle para kazanması için meşakatsiz bir işte çalıştırılır* rivayetiyle mezkûr şart gereği amel edilmemesi gerektiğini iddia etmektedir.²⁸

c) Mütearız iki haberden birinin râvilerinin daha çok olması tercih sebebi-dir.²⁹

Bâcî, birbirine muhalif iki haberden birinin râvi sayısının çok olmasının tercih için bir sebep olduğu kanaatindedir. Bu hususta örnek olarak zikredilen ve İmam Mâlik, Abdullah b. Ebû Bekir (ö. 130/747-48), Urve (ö. 94/713), Mervân (ö. 86/705) ve Büsre b. Safvân (ö. ?) tarikiyle nakledilen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), *sizden birisi zekerine dokunduktan sonra abdest almadan namaz kılmasın* buyurmuştur.³⁰ Oysa bir başka rivayette cinsel organına dokunan kişinin abdest alması gerekir mi sorusuna Hz. Peygamber (s.a.v.), *zekerin senden bir parça değil midir?* buyurmuştur.³¹ Bu rivayet sahâbeden Ebû Ümâme (ö. 86/705) ve Talk b. Alî (ö. ?) tarafından nakledilmektedir. Yapılan araştırmalarda Ebû Ümâme tarikiyle nakledilen rivayetin ancak tebe-i tabiîn tabakasında şöhret kazandığı söylenebilir. Talk b. Ali rivayeti ise bir sonraki tabakada sadece oğlu Kays b. Talk (ö. ?) tarafından nakledilmektedir. Bu tarikle nakledilen rivayet ise Kays b. Talk'dan sonraki tabakalarda şöhret

²⁷ Mâlik b. Enes, "Itk ve'l-velâ", 2; Buhârî, "Itk", 5.

²⁸ Buhârî, "Itk", 2, 6.

²⁹ Bâcî, *İhkâm*, 2/743; İbnü'l-Hacîb, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, 166; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, 476; Hayyân, *Menhecü'l-İstidlal bi's-Sünne fi Mezhebi'l-Mâlikî*, 781-783; Hanbelî usûlcülerin bu konudaki düşünceleri için bkz. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-Udde fi uşûli'l-fikh*, thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Atâ (Beyrut: Dâru Kütübi 'İlmiyye, 2002), 2/163-165; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî, *et-Temhîd fi uşûli'l-fikh*, thk. Muftî Muhammed Ebû 'Amşe (Mekke: Dâru'l-Medenî, 1985), 3/202-206; Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed İbn Akîl, *el-Vâzih fi uşûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999), 5/76, 77;

³⁰ Mâlik b. Enes, "Tahâre", 58; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 3/231; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef fi'l-eğâdis ve'l-âşâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 1/150.

³¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı, 1992), 45/270.

kazanmıştır. Tüm bunların yanında her iki rivayetin de tariklerinde yer alan râviler hakkında münekkitler ihtilaf etmiş ve ilgili rivayetlerin sahih olmadığı yönünde kanaat serdetmişlerdir.³² Söz konusu rivayetin râvi sayısının ilk rivayete göre daha az olduğu muhakkak olmakla birlikte, salt râvilerin sayılarının çok olmasının haberin tercihinde etki edip etmemesi gerektiği tartışmaya açıktır. Zira Ebû Ümâme ve Talk b. Alî rivayetlerinin senetlerinde yer alan râvilerden dolayı tenkit edildiği aşıkardır. Bu bakımdan ilk rivayetin tercihe medar olmasında ikinci rivayette yer alan râvilerle ilgili değerlendirmelerin mi yoksa mutlak mânada râvi sayılarının az olmasının mı etkili olduğu bilinmemektedir. Başka bir deyişle râvi sayısı fazla olan ve râvileri münekkitler tarafından tenkit edilen bir rivayet, adalet ve zabt şartlarını haiz daha az sayıda râvi tarafından nakledilen bir diğer rivayetle çeliştiğinde hangisi tercih edilecektir. Bu soruların Hanefî müelliflerinin de gündeminde yer ettiği görülmektedir. Nitekim İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre iki haber verenden biri âdil olsa, diğeri âdil olmasa, âdil olanın haberine itimat edilir. İki taraftan birinde iki kişi, diğerinde tek kişi haber verir ve adalet şartları da eşit olursa, ikisinin de haberine itimat edilir. Fakat iki âdil kişinin haberi, bir âdil kişinin haberine tercih edilir. Çünkü sayının artmasında tekit mânası vardır.³³ Ancak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf (ö. 182/798) rivayette sayının çokluğunun, delilin kuvvetine delalet etmeyeceğine hükmetmektedir. Serahsî (ö. 483/1090 [?]), şeyhaynın kanaatinin daha doğru olduğunu düşünmekte, bunu da sahâbîlerin ve diğer seleflerin, âhâd haberle amel etme hususunda sayının çokluğuna göre tercih yapmadıkları gerekçesine dayandırmaktadır. Buradan hareketle sayıyı göz önünde tutarak tercih yapmanın, onların icmâ'sına muhalefet olacağını ifade eden Serahsî, bu konudaki düşüncelerini *Ancak insanların çoğu bilmezler*,³⁴ *Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değildir*,³⁵ *Onlardan pek az kimse bilir*,³⁶ *Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki*³⁷ âyetleriyle desteklemektedir.³⁸

Dolayısıyla Bâcî'nin bir önceki madde kapsamında tercih kaidesi olarak ileri sürdüğü "râvileri zabt ve hıfz yönünden daha üstün olan haber" ile "iki haberden birinin râvilerinin daha çok olması" kaidesi birbiriyle çelişebilmektedir. Bu tür çelişkileri ortadan kaldıracak tercih kriterlerini alt alta sıralamak yerine her rivayeti kendi özelinde değerlendirmek daha doğru sonuçlar ortaya çıkartacaktır.

d) Rivayetten biri *سمع* lafzıyla nakledilirken; diğeri *كتب* lafzı ile naklediyorsa semâ kaydıyla nakledilen tercih edilir.³⁹

Bâcî, "Hz. Peygamber (s.a.v.) vefatından bir ay önce Cuheyne kabilesine,

³² Mezkûr haberin râvileri ve sıhhat değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Kahraman, "Hadislerle Göre Cinsel Organa Dokunmanın Abdeste (Messû'l-Ferc) Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 127-131.

³³ Serahsî, *Uşûl*, 1/338.

³⁴ *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, çev. Hamdi Yazır Elmalılı (İstanbul: Merve, ts.), A'râf 7/187.

³⁵ Yûsuf 12/103.

³⁶ *Kehf* 18/22.

³⁷ Sâd 38/24.

³⁸ Serahsî, *Uşûl*, 2/24, 25.

³⁹ Bâcî, *İhkâm*, 2/745, 746.

meytenin ne derisinden ne de sinirinden istifade etmeyin yazdı" rivayetiyle çelişen ve سمع lafzıyla nakledilen şu rivayetle amel etmiştir: "İbn Abbas'ın naklettiğine göre Meymûne'nin azadlı cariyesine bir koyun infak edilmiş, fakat koyun ölmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayvanın yanından geçerken, *Bunun derisini alsanız da tabaklayıp ondan faydalansanız ya* buyurmuştur. Oradakiler hayvanın meyte olduğunu söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v.) *Onun ancak yenmesi haramdır* demiştir."⁴⁰

Fıkıh usûlcülerinin hadis tahammül yollarına itibar etmediği ve rivayetlerin salt metinlerine itibar edildiğine dair bir galat-ı meşhurdan söz etmek yanlış olmaz. Ancak Bâcî'nin söz konusu kaideyi tercihler arasında zikretmesi özelde Mâlikî usûlcülerin genelde fıkıh usûlcülerinin hadislerin senetleriyle ve buna bağlı olarak tahammül yöntemleriyle ilgilendiklerini göstermektedir.

e) Merfû', mevkufa tercih edilir.⁴¹

Bâcî, köledeki hissesini azat eden kimsenin şayet kölenin diğer hissesini karşılayacak kadar malı bulunuyorsa, ortağının hissesini ödeyip köleyi tamamen azat etsin, eğer kölenin diğer hissesini alacak malı yoksa, yarısını azat etmiş olur rivayetini kabul etmektedir.⁴² Fakat, kim bir köleyi hissesi kadarıyla azat ederse, şayet kölenin diğer hissesini karşılayacak malı bulunuyorsa kölenin kurtuluşu (azat edecek kimsenin) malıyla karşılanır. Eğer (köleyi tamamen satın alacak kadar) malı yoksa kölenin azledilmesi için bir kıymet biçilir ve köle para kazanması için meşakkatsiz bir işte çalıştırılır rivayetiyle mezkûr kaide gereği amel etmemektedir.⁴³ Söz konusu haberle "Râvileri zabt ve hıfz yönünden daha üstün olan haberlerin tercih edileceği" yönünde kaide gereği de amel edildiği daha önce zikredilmişti. Dolayısıyla bu durum, bir haberle birden fazla kaide gereği amel edilebileceğini göstermektedir.

f) Râvinin rivayetlerinde çelişkili olmaması.⁴⁴

Bâcî ilgili kaide gereği Hz. Ömer'in (ö. 23/644) naklettiği, *ikinci namazından sonra güneş batana kadar nafile namaz yoktur* rivayetiyle amel edilmesi gerektiğini söyler.⁴⁵ Ancak bu rivayetle tearuz eden, Hz. Peygamber (s.a.v.) *ikinci namazından sonra iki rekat (nafile) namaz kılmadan yanıma gelmezdi* şeklindeki Hz. 'Âişe rivayetiyle amel edilmeyeceğini sözlerine ekler.⁴⁶ Zira Hz. 'Âişe (ö. 58/678), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ikinci namazından sonra namaz kılmayı nehyettiğini de nakletmiştir.⁴⁷ Bâcî, Hz. 'Âişe'nin birbiriyle tearuz eden rivayetleri bulunmasını, Hz. Ömer'in ise bu

⁴⁰ Tayâlisî, *Müsned*, 2/623; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/206; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/79; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Libâs", 26; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Libâs", 40; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şâhih* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Libâs", 7; Ayrıntılı bilgi için bkz. Bâcî, *İhkâm*, 2/745, 746.

⁴¹ Bâcî, *İhkâm*, 2/746, 747.

⁴² Mâlik b. Enes, "Itk ve'l-velâ", 2; Buhârî, "Itk", 5.

⁴³ Buhârî, "Itk", 6; Müslim, "Itk", 2; Bâcî, *İhkâm*, 2/746.

⁴⁴ Bâcî, *İhkâm*, 2/747.

⁴⁵ Mâlik b. Enes, "Kur'an", 49; Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr* (Beyrut, 1355), 20; Tayâlisî, *Müsned*, 1/33; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/131; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/281, 285, 432; farklı lafızlar için bkz. Buhârî, "Mevâkîtu's-Salât", 30; Müslim, "Salâti'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ", 286.

⁴⁶ Buhârî, "Mevâkîtu's-Salât", 33; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ", 299.

⁴⁷ Mâlik b. Enes, "Kur'an", 48; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ", 285; Tirmizî, "Salât", 134, 135; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Mevâkîtu", 30.

tür haberlerinin bulunmamasını gerekçe göstererek, Hz. Ömer'in rivayetiyle amel edilmesi gerektiği söylemiştir. Burada dikkat çeken hususlardan ilki Hz. 'Âişe'ye izafe edilen rivayetin mevsukiyetiyle ilgilidir. Zira Hz. 'Âişe'nin haberini yanlış ya da eksik anlayan bir râvi, hatalı nakilde bulunmuş olabilir. Bu durum göz önünde tutulduğunda, Hz. 'Âişe'nin rivayetlerini salt mezkûr kaideye uymadığı için kabul etmemenin doğuracağı problemler vardır. İkinci husus ise, Hz. Ömer'in naklettiği rivayet başka râviler tarafından da rivayet edilmiştir. Nitekim Bâcî, hıfzı daha kuvvetli olan râvinin rivayetinin tercih edilmesi gerektiğini de söylemiş, hıfzı daha kuvvetli olan bir râvi olarak da Hz. 'Âişe'nin diğer râvilerin önünde yer aldığını iddia etmiştir. Buradan hareketle Bâcî'nin rivayet ilimleri açısından Hz. Ömer'in Hz. 'Âişe'den hıfz bakımından daha kuvvetli olduğuna hükmettiği anlaşılabilir. Ya da ilk rivayet Hz. Ömer'den nakledilmeseydi, hangi usûl kaidesine daha önce müracaat edilecek ve hangi rivayet kabul edilecekti sorusu gündeme gelebilmektedir. Kanaatimizce Bâcî, erken dönem müelliflerinden olduğu için müstakil bir usûl eseri kaleme almayan İmâm Mâlik'in metodolojisini ortaya çıkartmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla ileri sürdüğü tercih kriterleri İmâm Mâlik'in amel ettiği rivayetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da pratiğin teoriyi şekillendirmesi anlamına gelmektedir ve Mâlikî usûlünde tearuz ve tercih durumunda zorlama yorumlar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.⁴⁸

g) Râvilerden birinin olayın içinde olması.⁴⁹

Bu kaide gereği, İbn Abbâs'dan (ö. 68/687-88) nakledilen Hz. Peygamber (s.a.v.) ihramlyken Meymûne ile evlendi rivayetiyle amel edilmemektedir.⁵⁰ Zira olayın içinde olan Meymûne'den nakledilen bir diğer rivayet, Hz. Peygamber (s.a.v.), Se-refte her ikimizde ihramda değilken benimle evlendi şeklindedir.⁵¹ İbn Abbâs olayın dışında, Meymûne ise birebir olayın içinde olduğu için Meymûne'nin rivayetiyle amel edilmektedir.⁵² Elbette bir hâdisenin baş kahramanları, dışarıdan gözlemleyenlere göre onun kühüne daha vâkıftır. Bu açıdan söz konusu tercih kriterine dair herhangi bir itirazla karşılaşılmamıştır.

h) Medine ehlinin ameline uygun düşmesi.⁵³

Mâlikî usûlcülerin haberlerden Medine ehlinin ameline uygun olanı tercihi, yerleşik uygulamaya verdikleri önemi göstermektedir.⁵⁴ Bu meyanda âhâd haber Medine ehlinin ameliniyle tearuz ettiğinde, haberin terk edilmesi gerektiği ve Ehl-i Medine'nin amelinin desteklediği âhâd haberlerin Kur'an'ın umûmunu tahsis, mutlakını takyid edebileceği iddia edilmektedir.⁵⁵ Bâcî, Ebû Mahzûre'nin (ö. 59/678-79)

⁴⁸ Bu meselede Hanbelî usûlcülerin benzer kanaatleri için bkz. Ferrâ', *el-'Udde*, 2/168; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 5/85.

⁴⁹ Bâcî, *İhkâm*, 2/748; Bâcî, *el-İşârât*, 334; İbnü'l-Hacîb, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, 166; Karâfî, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331; Hayyân, *Menhecü'l-İstidlal bi's-Sünne ft Mezhebi'l-Mâlikî*, 785, 786.

⁵⁰ Buhârî, "Cezâu's-Sayd", 10.

⁵¹ Müslim, "Nikâh", 46; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 38.

⁵² Ferrâ', *el-'Udde*, 2/165; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/204-206; İbn Akîl, *el-Vâzih*, 5/80, 81.

⁵³ Bâcî, *İhkâm*, 2/748.

⁵⁴ Ahmed Muhammed Nurseyf, *Amel-u Ehlil'-Medine beyne Mustalahat-ı Mâlik ve Ara-i Usûliyyin* (Dubai: Dâru'l-Buhûs li Dirâseti'l-İslâmiyye, 2000), 72.

⁵⁵ İbnü'l-Kassâr, *el-Mukaddime*, 230, 231; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 1/49, 50; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-üşûl*, 338.

naklettiği ve ezan okunurken ilk tekbirlerin iki defa söylenmesi gerektiğiyle ilgili haberin, üç defa söylenmesi gerektiğiyle ilgili habere tercih edildiğini söylemektedir. Zira Ebû Mahzûre'nin rivayeti Medine ehlinin uygulamasıyla tasdik edilmektedir.⁵⁶

1) Râvilerden birinin hadis sahasındaki araştırmalarında daha titiz olması.⁵⁷

Fıkıh ehlinin râvinin hadis ilmindeki behresine bağlı bir tercih kriteri zikretmesi dikkat çekicidir. Ancak örnek metinler tetkik edildiğinde Bâcî'nin bu kaide ile bir râvinin diğer râvilerden daha ayrıntılı bilgiler aktarmasını öne çıkardığı anlaşılmaktadır. Zira bu durumun daha ayrıntılı bilgiler nakleden râvinin zabtının diğerlerinden kuvvetli olduğuna delalet ettiği anlamına geleceği ifade edilmektedir. Bâcî, bu kaide ile Hz. Câbir'in (ö. 78/697) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ifrad haccı yaptığına dair rivayetini, Hz. Enes'in (ö. 93/711-12) naklettiği ve Resûl-i Ekrem'in kıran haccı yaptığı rivayetine tercih etmiştir. Zira Hz. Câbir, mezkûr rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haccını baştan sona kadar tüm ayrıntılarını içeren bir şekilde naklederek çok daha kapsamlı bilgiler nakletmektedir.⁵⁸

i) Senedin ızdıraptan sâlim olması.⁵⁹

Daha önce zikredildiği üzere Hz. 'Âişe, Resûl-i Ekrem'in ikinci namazı sonrasında iki rekat nafile namaz kılmayı terk etmediğini nakletmektedir.⁶⁰ Ancak bununla birlikte ikinci namazından sonra nafile kılmayı nehyettiğini de aktarmaktadır. Burada hem ispat hem de nefy söz konusu olduğu için haberler arasındaki çelişkiden dolayı Hz. 'Âişe'nin rivayeti yerine Hz. Ömer, Meymûne b. Hâris (ö. 51/671) ve Ebû Musâ (ö. 42/662-63) tarikiyle nakledilen "İkinci namazından güneş batana kadar nafile namaz kılınmaz" hadisi tercih edilmektedir.⁶¹ Çünkü çelişkili hükümleri içermeyen ve muzdarip olmayan hadisler daha evladır.⁶² Bu durum bazen aynı rivayetin birden fazla tercih kaidesiyle desteklendiği için tercih edildiğini göstermektedir.

j) Müsned, mürsele tercih edilir.⁶³

Bâcî, mürsel haberler üzerine fukahanın ihtilaf ettiğini, fakat müsned haberle amel edilmesi gerektiği hususunda ittifak ettiğini söylemiş ve Esved b. Yezîd'in (ö. 75/694) Hz. 'Âişe'den naklettiği, *Berîre azat edildiğinde kocası hür idi*⁶⁴ şeklindeki rivayetle amel etmemiştir. Sözü edilen habere muarız olan, *Berîre azad edildiğinde kocası köle idi*⁶⁵ haberiyle amel edilmesi gerektiğine işaret eden Bâcî, bu rivayetle amel edilmesi gerektiğini rivayetin müsned olmasıyla gerekçelendirmiştir.⁶⁶

2.1.2. Metinle İlgili Tercih Kriterleri

Bâcî'nin metinle ilgili tercih kriterlerini 11 ana başlık altında toplayabiliriz.

⁵⁶ Bâcî, İhkâm, 2/748.

⁵⁷ Bâcî, İhkâm, 2/748, 749.

⁵⁸ Bâcî, İhkâm, 2/748, 749.

⁵⁹ Bâcî, İhkâm, 2/749.

⁶⁰ Müslim, "Salat", 296.

⁶¹ Mâlik b. Enes, "Kur'an", 49; Buhârî, "Bed'ul-Halk", 11.

⁶² Bâcî, İhkâm, 2/749.

⁶³ Bâcî, İhkâm, 2/749, 750.

⁶⁴ İbn Mâce, "Talâk", 29; Ebû Dâvûd, "Talâk", 19, 20.

⁶⁵ Müslim, "Itk", 9, 11; Ebû Dâvûd, "Talâk", 20; Nesâî, "Talâk", 31.

⁶⁶ Ferrâ, *el-'Udde*, 2/169; İbn Akîl, *el-Vâzıh*, 5/86; Bâcî, İhkâm, 2/749, 750.

Bunlar şu şekildedir:

a) Metnin ızdırap ve ihtilaftan sâlim olması.⁶⁷

Lafzın muzdarip ya da muhtelif şekillerde anlaşılmaya müsait olması haberin mânasının bozulmasına yol açacaktır. Bu tür lafızlarla nakledilen rivayetlerin çoğunlukla mütesahil ya da zayıf râviler tarafından nakledilmesi bu hadislerin zayıf hükümüyle damgalanmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla lafız, mâna ve kelimeler arasındaki ahenk bütünlüğünü sağlayan rivayetler tercih edilmektedir.⁶⁸

b) Birbiriyle çelişen rivayetlerden birinin söylendiği alanda delalet ettiği mantuğa⁶⁹ muvafık olması.⁷⁰

Bâcî, bu kaide gereği, *şu üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Ergenliğe girene kadar sabî, uyanana kadar uyuyan, iyileşinceye kadar akıl hastası* rivayetiyle amel etmemektedir.⁷¹ Zira hangi üründen ne kadar zekât verilmesi gerektiğine dair nakledilen haberlerin, mezkûr rivayetteki anlayışı içermediği kanaatindedir.⁷² Bu rivayet, diğer rivayetlerle tearuz etmektedir. Zira sözün söylendiği alanda delalet ettiği mâna ile bir bütün halinde düşünüldüğünde zekât verecek kimse sabî ise velisi, babası ya da kadı tarafından zekâtı verilmelidir.

c) Müstakil bir anlam ifade eden ve tevile ihtiyaç duymayan haber, ekleme ya da çıkarmalar takdir edilmeden anlaşılmayan habere tercih edilir.⁷³

Mâlikîler, *Hac ve umreyi Allah için tamamlayın*⁷⁴ âyetinden istidlal ederek, hac ya da umre yapmak için ihrama girdikten sonra hastalanan kimselerin, ihramdan çıkmaları gerektiği kanaatine ulaşmıştır. Hanefî uleması ise, *Şayet (hac veya umre yapmak için ihrama girdikten sonra) bir engelle karşılaşırsanız kolayınıza gelen bir kurban kesersiniz*⁷⁵ âyetini delil göstererek, hükmün mutlak ve umûmî olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla mezkûr âyetteki mutlak ve umûmî ifade, hastalığı da kapsamaktadır. Mâlikîler, delil olarak ileri sürdükleri âyetin, Hanefîlerin delilinden daha net ve anlaşılır olduğunu söylemektedirler. Zira Hanefîlerin delili olan âyette zamirler vardır. Bunların nereye râcî olduğunu tespit etmek bir tür tevile olduğu ve diğer âyette benzer zamirler yer almadığı için tevile ihtiyaç duymayan haber tercih edilir.⁷⁶

d) Birbiriyle çelişen haberlerden herhangi birinin tercih edilememesi

⁶⁷ Bâcî, *İhkâm*, 2/752; Bâcî, *el-İşârât*, 337; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, 480, 481.

⁶⁸ Bâcî, *İhkâm*, 2/752.

⁶⁹ Ferhat Koca, *Mantûk* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/31.

⁷⁰ Bâcî, *İhkâm*, 2/752, 753; Bâcî, *el-İşârât*, 338; İbnü'l-Hacib, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, 168; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331-332.

⁷¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1992), "Hudûd", 1; İbn Mâce, "Talâk", 15, 16; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 16; Tirmizî, "Hudûd", 1; Nesâî, "Talâk", 1.

⁷² Buhârî, "Zekât", 38; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4; Nesâî, "Zekât", 5, 10.

⁷³ Bâcî, *İhkâm*, 2/753, 754; Bâcî, *el-İşârât*, 337; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, 481; Ayrıca bkz. Hayyân, *Menhecu'l-İstidlal bi's-Sünne fi Mezhebi'l-Mâlikî*, 797.

⁷⁴ Bakara 2/196.

⁷⁵ Bakara 2/196.

⁷⁶ Bâcî, *İhkâm*, 2/753; Bâcî, *el-İşârât*, 337; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, 481; Hayyân, *Menhecu'l-İstidlal bi's-Sünne fi Mezhebi'l-Mâlikî*, 797.

durumunda, ikisi de tercih edilebilir.⁷⁷

Mâlikî bilgiler bu tür çelişkili rivayetlerden sadece birini tercih etmek istememektedir. Nitekim Bâcî, *velisiz nikâh olmaz*⁷⁸ haberini delil getirerek bir kadının kendi başına başkasiyla evlenemeyeceğine işaret etmektedir. Hanefîler ise, *dul kadının kendisiyle ilgili karar verme hususunda velisinden daha çok hak sahibidir*⁷⁹ şeklinde varit olan rivayetle amel etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Mâlikîler iki rivayetin cem' edilmesi gerektiği kanaatindedir. Zira onlar dul kadının iradesini nikâh akdine değil, kendi iznine hamleder. Velinin iznini nikâhın sıhhat şartı olarak gördükleri için her iki rivayetle de amel etmektedirler.⁸⁰

e) İki muarız haberden birinin tahsis içermemesi.⁸¹

Mâlikîler iki kız kardeşin aynı nikahta birleşmesini yasaklayan âyeti⁸² delil getirerek iki cariye kız kardeşin tek nikah altında bulunmasının haram olduğuna hükmetmişlerdir. Zâhirîler ise *eliniz altında bulunan cariyelerle evlenebilirsiniz*⁸³ âyetinden istidlal ederek onlara muhalefet etmişlerdir. Bâcî, ikinci âyetin tahsis edildiği hususunda herhangi bir ihtilaf bulunmadığı için birinci âyetin delil olma bakımından daha güçlü olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında kimi bilginlere göre umûm ifade eden haberin tahsis edilmesi haberin mecaza hamledilmesine yol açacaktır. Dolayısıyla haberi hakikate bağlamanın mecaza bağlamaktan daha üstün olması da bu tercih kriterini destekleyen etmenler arasındadır.⁸⁴

f) Haberin hüküm bildirmesi ve bu hükmün haberin maksadının belirlenmesine yardımcı olması.⁸⁵

Mâlikîler, *Hangi hayvanın derisi tabaklanırsa temiz olur* rivayetiyle amel etmektedir.⁸⁶ Cumhur ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yırtıcı hayvanların derilerinin kullanılmasını yasaklayan rivayetiyle amel ederek Mâlikîlere muhalefet etmiştir.⁸⁷ Bâcî, bu rivayetin hüküm bildirmesi ve maksadın belirlenmesine daha fazla yardımcı olmasından dolayı tercih edilmesi gerektiğini ileri sürer. Ayrıca cumhurun kabul ettiği rivayette derilerin necasetinden ya da taharetinden bahsedilmediği, mezkûr rivayetin derinin kullanımına dair bir izah olduğunu iddia eder.⁸⁸

g) Haberin hükme tesir etmesi.⁸⁹

Bâcî, daha önce de zikri geçen Berîre'nin azat edilmesi hâdisesini ilgili kriter gereği tercih etmektedir. Bu bakımdan *Berîre azat edildiğinde kocası köle idi*⁹⁰

⁷⁷ Bâcî, *İhkâm*, 2/754.

⁷⁸ İbn Mâce, "Nikâh", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19; Tirmizî, "Nikâh", 14.

⁷⁹ Mâlik b. Enes, "Nikâh", 4; Dârimî, "Nikâh", 13; Müslim, "Nikâh", 9; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 26; Tirmizî, "Nikâh", 18; Nesâî, "Nikâh", 31.

⁸⁰ Bâcî, *İhkâm*, 2/754.

⁸¹ Bâcî, *İhkâm*, 2/755; Bâcî, *el-İşârât*, 339; Karâfi, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331, 332; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, 481.

⁸² en-Nisâ 4/23.

⁸³ en-Nisâ 4/3.

⁸⁴ Bâcî, *İhkâm*, 2/755.

⁸⁵ Bâcî, *İhkâm*, 2/755.

⁸⁶ İbn Mâce, "Libâs", 25; Tirmizî, "Libâs", 7; Nesâî, "el-Fer'u ve'l-Atîre", 4.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, "Libâs", 40; Tirmizî, "Libâs", 31; Nesâî, "el-Fer'u ve'l-Atîre", 7.

⁸⁸ Bâcî, *İhkâm*, 2/755, 756.

⁸⁹ Bâcî, *İhkâm*, 2/756.

⁹⁰ Müslim, "Itk", 9, 11; Ebû Dâvûd, "Talâk", 20; Nesâî, "Talâk", 31.

rivayetinin *Berîre azat edildiğinde kocası hür idi*⁹¹ haberine takdim edilmesi gerektiği kanaatindedir. Zira ona göre ilk rivayet hükme tesir ederken, ikinci rivayet hükme tesir etmemektedir.⁹²

h) Haberin sebebe bağlı nakledilmemesi.⁹³

Mâlikîler, *Dinini değiştireni öldürün*⁹⁴ hadisine dayanarak mürtedin öldürülmesi gerektiğine kanaat getirmişlerdir. Hanefiler ise Hz. Peygamber (s.a.v.) kadın ve çocukların öldürülmesini men etti rivayetinden istidlal ederek öldürmenin dinden dönen herkesi kapsamadığını söylemişlerdir.⁹⁵ Mâlikîler, Hanefilerin delili olan haberi bazı savaşlarda bulunan kadın cesetleri üzerine Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) yasaklamak için söylediğini iddia etmişlerdir. Bâcî, sebebe bağlı olan haberin sebeple sınırlı olduğunu ve sebepsiz haberlerin ona takdim edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira bir sebebe bağlı olarak söylenen sözün ya da yapılan eylemin başka bir haberle çelişmesi durumunda sebebe bağlı haberin ilgili sebeple sınırlı olduğunu iddia etmektedir.⁹⁶

ı) Üzerine hüküm bina edilen haber.

Mâlikîlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sabah ve ikinci namazından sonra nafile namaz kılmadığını nakleden Hz. 'Âişe rivayetiyle amel etmeme gerekçelerinden bir diğeri de bu kriterdir.⁹⁷ Zira başka bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), *kim uyur ya da unutursa hatırladığında namazını kılsın* buyurmaktadır.⁹⁸ Bâcî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ikinci rivayette, "hatırladığında kılsın" ibaresini söylemesi, birinci rivayette yer alan "vakitler" ile tearuz etmektedir.⁹⁹ Bu sebeple ilk rivayet üzerine hüküm bina edildiği için ikinci rivayet tercih edilmektedir.¹⁰⁰

i) Farklı ibare ve lafızlarla çeşitli anlamlara gelecek şekilde nakledilen haber, bir tarik ve lafızla nakledilen habere tercih edilir.¹⁰¹

Ebû Bekre (ö. 51/671 [?]) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cemaate namaz kıldırıldığı sırada mescide girmiş, tam da o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rükûya varmasıyla, arka safta namaza durmuştur. Namazdan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), *Allah hırsını artırsın, bir daha böyle yapma* buyurmuştur.¹⁰² Bâcî, bu rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Bekre'ye namazını iade etmesi gerektiğini söylememesine dikkat çeker. Fakat başka bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) arka safta tek başına namaz kılan

⁹¹ İbn Mâce, "Talâk", 29; Ebû Dâvûd, "Talâk", 19, 20.

⁹² Bâcî, *İhkâm*, 2/756.

⁹³ Bâcî, *İhkâm*, 2/756, 757; Bâcî, *el-İşârât*, 340; İbnü'l-Hacib, *Muhtaşarü'l-Müntehâ*, 168; Karâfî, *Tenkihü'l-fuşûl*, 331, 332.

⁹⁴ Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", 149, "İstîtabetü'l-Mürdeddîn", 2; İbn Mâce, "Hudûd", 2; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1; Tirmizî, "Hudûd", 25; Nesâî, "Tahrîmü'd-Dem", 14.

⁹⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-Vüşûl*, 193; Serahsî, *Uşûl*, 2/7.

⁹⁶ Bâcî, *İhkâm*, 2/756, 757; Bâcî, *el-İşârât*, 340.

⁹⁷ Mâlik b. Enes, "Kur'an", 48; Müslim, "Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasrihâ", 285; Tirmizî, "Salât", 134, 135; Nesâî, "Mevâkıt", 30.

⁹⁸ Buhârî, "Mevâkîtü's-Salât", 37.

⁹⁹ Müslim, "Mesâcid", 314-316.

¹⁰⁰ Bâcî, *İhkâm*, 2/757.

¹⁰¹ Bâcî, *İhkâm*, 2/758.

¹⁰² Buhârî, "Ezân", 114; Ebû Dâvûd, "Ebvâbü's-Sufûf", 8; Nesâî, "İmâme", 64.

birini gördüğünde, *namazını iade et, münferit namaz olmaz* demiştir.¹⁰³ İlk rivayet, aynı mânaya gelen muhtelif lafızlarla nakledildiği için haberin tevil etmeye ihtiyaç duymadan anlaşıldığına dikkat çekilmektedir. İkinci rivayet tek lafızla nakledildiğinden hata ve değiştirilme ihtimali olduğunu düşünen Bâcî, ilgili kaide gereği bu haberle amel edilmemesi gerektiğini ileri sürer.¹⁰⁴

j) Sahâbeye yakışmayan davranışlar içeren haber terk edilir.¹⁰⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz kıldırırken, kible tarafından mescide giren âmâ sahâbî ayağı takılarak düşünce, orada namaz kılanlardan bazıları bu duruma kahkaha atarak gülerler. Hz. Peygamber (s.a.v.) namazını bitirdikten sonra, *namaz sırasında kahkaha atarak gülenler namazını ve abdestini yenilesin* buyurur.¹⁰⁶ Mâlikîler arkadaşlarının çukura düşmesine gülmenin sahâbenin vakarına yakışmadığı öne sürerek ilgili kaide gereği bu haberle amel edilmemesi gerektiğini iddia eder. Onların namazlarındaki huşuları, şefkat ve merhamete dayalı bir ilişki içerisinde olmaları da Kur'an tarafından tasdik edildiği için söz konusu olayın gerçekleşmesi muhal görülmektedir.¹⁰⁷

Sonuç

Hem modern hem de klasik dönemde rivayet kültürünün etkisiyle ortaya çıkan problemlerin esasını birbiriyle zâhiren çelişen rivayetler oluşturmaktadır. Buradan hareketle İslâm ilim geleneğinde nasslar arasında hakiki tearuzun mümkün olduğu görüşünü savunan bilginler, her iki delilin de ihtimale açık ve aynı kuvvette olduğunda ortaya çıkan muhtemel sorunları çözmek için birbirinden farklı metotlar geliştirmişlerdir. Hadisçiler söz konusu sorunları muhtelifü'l-hadîs, fıkıhçılar ise teâruz'ul-edille bahislerinde tetkik etmişlerdir. Erken dönemde hadisçiler, mesleklerinin bir gereği olarak mesailerinin önemli bir kısmını hadislerin sahihini sakiminden ayırmaya hasretmişler ve fıkıhçılar kadar söz konusu alandaki problemlere yoğunlaşmamışlardır. Fakihlerin kendine mahsus donanımları ve rivayet malzemesini işleyebilme kabiliyetine sahip olmaları da onları bu sahada etkin rol oynamaya sevk etmiştir. Söz konusu literatür, fakihlerin kendi aralarındaki fikir ayrılıklarının da bir sonucu olarak karşıt fikirlerin birbiriyle mücadelesinin bir ürününe dönüşmüştür. Bu bakımdan tearuz ve tercih bahislerinin ilmî açıdan olduğu gibi sosyo-kültürel ve siyasi açıdan da oldukça büyük bir önemi haiz olduğu görülmüştür.

İlim geleneğimizdeki fikir ayrılıklarının en önemli kırılma noktası ehl-i rey ve ehl-i hadis ekollerinin teşekkül etmesidir. Modern dönem bilginleri söz konusu ayrımı kerteriz alarak bütün düşünce geleneklerinin bu iki ekolle mesafesini tespit etmeye çalışmışlardır. Mâlikî düşünce akademisinin söz konusu ekollerden hangisine daha yakın olduğu hakkında birbirinden farklı fikirler ileri sürülmektedir. Bu

¹⁰³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/11, 8/280; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/224; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 54.

¹⁰⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muḥaddişîn ve'l-ḡu'afâ' ve'l-metrûkîn* (Halep, 1975), 5/579.

¹⁰⁵ Bâcî, *İhkâm*, 2/758.

¹⁰⁶ Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *Müsnedu Ebû Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Firyâbî (Riyad, 1415), 222-223; Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Âsâr*, 28.

¹⁰⁷ Bâcî, *İhkâm*, 2/758, 759.

bağlamda Mâlikî mezhebinin ilk sistematik usûl eseri müelliflerinden Bâcî'nin rivayetinin senedine itibar etmesi, lafızlarına önem atfetmesi, merfu' haberi mevkuf haberden ve müsnedi mürselden üstün görmesi, râvinin rivayetlerinde çelişki olmaması gibi hassas konulara eğilerek zabt kusuruna dikkat çekmesi ve hadis sahasında daha araştırmacı olan râvinin rivayetine itibar etmesi gibi hususlar göz önünde tutulduğunda -tearuz ve tercih bahisleri özelinde- Mâlikî mezhebinde ehl-i hadis düşüncesinin baskın olduğu ileri sürülebilir. Bu kapsamda fakihlerin rivayetlerin salt metinlerine itibar ettiği ve senetleriyle meşgul olmadığı iddiasının da büyük bir yanlışlığı olduğu söylenmelidir.

Bâcî'nin zikrettiği tercih kriterleri incelendiğinde bunların bazılarının birbiriyle çeliştiği, bir kısım haberlerle ise birden fazla kaide gereği amel edilebileceğine işaret edildiği görülmektedir. Kanaatimizce Bâcî, müstakil bir usûl eseri kaleme almayan İmâm Mâlik'in metodolojisini ortaya çıkartmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla ileri sürdüğü tercih kriterleri İmâm Mâlik'in amel ettiği rivayetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da pratiğin teoriyi şekillendirmesi anlamına gelmektedir. Ancak bazı tercih kaidelerinin Mâlikîlerin hâkim düşüncesine muhalif olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu çelişkileri ortadan kaldıracak teorik tercih kriterlerini alt alta sıralamak yerine, her rivayeti kendi özelinde değerlendirmek suretiyle yapılacak incelemenin daha doğru sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Nitekim Bâcî'nin tearuz ve tercih bağlamında zikretmediği ve üzerinde neredeyse icmâ' olduğu söylenebilecek bazı kaideler vardır. Örneğin Bâcî çok dikkatli ve az hata yapan râvinin rivayetinin tercih edileceğini ileri sürmemiştir. Bâcî'nin bu kaideyi tercih kriterleri dışında gördüğünü söylemek haksızlık olacaktır. Zira mezkûr şartı tearuz ve tercih bağlamında zikretmeyerek bunları izahtan vâreste görmüş ve zımnen kabul etmiş olabilir. Sonuç olarak; hadis alanında çalışma yapanların hadislerin daha iyi anlaşılması adına fukahânın haber-i vâhid, nesh ve metin tenkidi gibi meselelerdeki yöntemlerinden istifade etmesi gerektiği bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdulazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Ahmed Ebû Haka vd. *Mu'cemü'n-nefâisi'l-vasît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Aydınlı, Abdullah. "Muhtelifü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, ts.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-. *el-İşârât fî Usûli'l-Fıkh*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Avâd. Mekke, 1997.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-. *İhkâmü'l-Fuşûl fî Ahkâmi'l-Uşûl*. thk. Abdülmecîd Türkî. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmi'u's-şâhihu'l-müsned*

- min hadîsi Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih.* 8 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-'arûs ve sıhahu'l-'arabiyye.* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi).* İstanbul: İFAV, 10. Basım, 2015.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-. *es-Sünen.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı, 1992.
- Debbûsî, Ebû Zeyd 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Omer b. 'İsâ ed-. *Taḫvîmu'l-Edille fî'l-Uşûli'l-Fıkh.* thk. Ḥalîl Muḫyîddîn el-Meyyis. b.y.: y.y., 1421/2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen.* 5 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedu Ebû Hanîfe.* thk. Nazar Muhammed el-Firyâbî. Riyad, 1415.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbu'l-Âsâr.* Beyrut, 1355.
- Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâlî.* çev. Hamdi Yazır Elmalılı. İstanbul: Merve, ts.
- Ferrâ', Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-. *el-'Udde fî uşûli'l-fıkh.* thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübî 'İlmiyye, 1. Basım, 2002.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muḫîṭ.* thk. Müessesetü'r-Risale'nin tahkîku't-turâs heyeti. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- Gazzâlî, Hücçetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Müstaşfâ min 'İlmi'l-Uşûl.* thk. Dr. Muhammed Süleyman el-Eşkâr. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2012.
- Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-. *el-Muḡnî fî uşûli'l-fıkh.* nşr. Muhammed Mazhar Bekâ. Mekke, 1983.
- Hayyân, el-Huseyin b. el-Hasen. *Menhecu'l-İstidlal bi's-Sünne fî Mezhebi'l-Mâlikî.* Dubai: İhya'ut-Turâs, 2003.
- İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed. *el-Vâzıḫ fî uşûli'l-fıkh.* thk. Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1999.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâfî. *Taḫrîbü'l-vuşûl ilâ 'İlmi'l-uşûl.* thk. Muhammed Emin Şinkîfî. Medine, 2002.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Muşannef fî'l-eḫâdîs ve'l-âsâr.* thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker.* thk. Nureddin Itr. el-Buşrâ, 2013.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü (Ma'rifeti'l-mecrûḫîn mine'l-muḫaddîşin ve'd-ḡu'afâ' ve'l-metrûkîn.* 3 Cilt. Halep, 1975.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab.* 14 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbnü'l-Hacîb, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Muḫtaşaru'l-Müntehâ.* thk. Nezîr Hamâdu. Cezair: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbnü'l-Kassâr, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed el-Baḡdâdî. *el-Mukaddime fî Usûli'l-Fıkh.* thk. Mustafa Mahdûm. Riyad: Dâru'l-Muallime, 1999.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadislere Göre Cinsel Organa Dokunmanın Abdeste (Messü'l-Ferc) Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 111-142.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-. *Tenkîhu'l-fuşûl fî'l-uşûl (fî'ḫiştâri'l-Maḫşûl).* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Kelvezânî, Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-. *et-Temhîd fî uşûli'l-fıkh.* thk. Muḫid Muhammed Ebû 'Amşe. 4 Cilt. Mekke: Dâru'l-Medenî, 1985.
- Koca, Ferhat. *Mantûk.* 44 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2003.

- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînilâh es-Sihâlevî el-. *el-Ecvibetü'l-fâzıla*. çev. Harun Reşid Demirel. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Ankara: Takdim, 1. Basım, 2019.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvaţta'*. nşr. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1985.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-. *Kenzü'l-Vüşûl ilâ Ma'rifeti'l-Uşûl*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphane Merkezi İlim ve Edeb, ts.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *el-Maḥşûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvâni. b.y.: y.y., 1418/1997.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Uşûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- Subhî, es-Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul, 6. Basım, 1997.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-. *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribu'n-Nevâvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazâr Muḥammed el-Fâyâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Temizkan, Ahmet. "İmâm Şâfiî'de Şer'î Delillerin Teâruzu ve Çözüm Yolları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 33 (2019), 97-125.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *el-Câmi'u's-ŝahîh*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Teâruzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri". *Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ahmet Erkol vd. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2009.
- Yildiz, Rifat. "Kıyas İşleminde Teâruz ve Tercih". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/1 (30 Haziran 2021), 9-36. <https://doi.org/10.51605/mesned.893097>
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdülalîm et-Tahâvî. 20 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-İ'lâm, 1968.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî ez-. *el-Baḥru'l-Muḥîţ fî Usûli'l-Fıkh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.